

СЕКЦІЯ 3. СЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ

Леся Дідух

завідувач сектору

Національного музею історії України

Ольга Стрельник

старший науковий співробітник

Національного музею історії України

м. Київ

СТАРОЖИТНОСТІ РАДИМИЧІВ З РОЗКОПОК В. Б. АНТОНОВИЧА БІЛЯ с. ТУРИЩЕВИЧІ ІЗ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Стаття презентує археологічну колекцію матеріалів (X–XI ст.) з радимичських курганів біля с. Турищевічі Рогачівського повіту Могильовської губернії (зараз с. Турищевічі Чечерського р-ну Гомельської обл., Білорусь), що походить з розкопок В. Б. Антоновича у 1893 р.

Ключові слова: Турищевічі, радимичі, кургани, семипроменеві скроневі кільця, хрест – тільник з Розп'яттям.

Серед унікальних археологічних матеріалів, які зберігаються в Національному музеї історії України (НМІУ) є чимало речей з розкопок В. Б. Антоновича. Серед них старожитності радимичів з курганів поблизу с. Турищевічі Рогачівського повіту Могильовської губернії (зараз Чечерського р-ну Гомельської обл., Білорусь). Колекція з Турищевічів складається з одинадцяти предметів. До неї входять характерні для радимичів семипроменеві та дротяні скроневі кільця, намистини та хрест-тільник із зображенням Розп'яття.

Відомо, що розкопки курганів в Могильовській губернії у межиріччі Дніпра і Сожі розпочалися згідно з розпорядженням губернатора та за дорученням Імператорської Археологічної Комісії у 1892 р. Вони проводилися в 5 центральних повітах губернії, зокрема, в Рогачівському, де роботами керував професор В. Б. Антонович. У 1893 р. в Могильовській губернії ним було розкопано 115 курганів, про що він доповідав у звіті Археологічній комісії [17, с. 10]. Згідно з існуючим тоді законодавством, дослідник був зобов'язаний передати всі предмети старовини на розгляд Археологічної Комісії в Санкт-Петербурзі. При цьому він міг висловити побажання, до якого музею він хотів би доправити знайдені ним речі. Таким чином, спочатку, у 1896р. матеріали з Турищевічів були пожертвовані Імператорською Археологічною комісією до музею Старожитностей Університету св. Володимира що в Києві. Згодом, у 1936 р. вони були передані до НМІУ (тоді Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка).

Про свої розкопки в радимичських землях у 1893 р. В. Б. Антонович доповідав на засіданні в Київському товаристві Нестора Літописця при університеті св. Володимира [4, с. 14–15] та Московському археологічному товаристві [3, с. 315–317]. Він звернув увагу на особливості поховального обряду радимичів, а також на наявність в жіночих могилах своєрідних семипроменевих скроневих кілець. Проте, якоїсь спеціальної роботи, присвяченої радимичам видано не було.

Проблема вивчення та ідентифікації радимичів викликала інтерес багатьох дослідників. Вперше різнобічну характеристику племені радимичів дав в 30-х рр. XX ст. Б. О. Рібаков [18]. Він виділив типи радимичських поховань XI–XII ст., датував і класифікував їх інвентар, визначив кордони розселення радимичів, розглянув суспільний лад і духовну культуру.

В 1960–1980-х рр. розгорнулися інтенсивні польові дослідження, було розкопано значну кількість поховальних комплексів, що збагатили археологічну науку новим інформативним, часто унікальним, матеріалом. В Чечерському районі, що на Гомельщині (до якого зараз відноситься с. Турищевічі) проводив розкопки білоруський археолог В. В. Богомольников. Зокрема, він досліджував слов'янське городище в Чечерську та радимичський могильник в Нисимкотовичах [8, с. 341]. Було знайдено типовий набір предметів убору радимичів, в тому числі семипроменеві скроневі кільця та намиста, аналогічні тим, що походять з Турищевічів. Вчений займався також розкопками багатьох курганів в басейні р. Сож [7, с. 410]. Певним узагальнюючим підсумком дослідження східнослов'янських курганних старожитностей Білорусі стала монографія В. В. Богомольникова «Радимичі» (2004 р.) [9]. В ній подано детальний аналіз обряду поховання радимичів та приділено особливу увагу класифікації поховального інвентарю.

Публікація матеріалів з с. Турищевічі, які тривалий час зберігалися в фондах НМІУ і були вилучені з наукового обігу стане цікавою додатковою сторінкою у вивченні радимичської проблематики.

Вже з кінця XIX ст. серед вчених головною етновизначальною ознакою радимичів було визнано семипроменеві скроневі кільця. Їх носили на скронях, прикріплюючи до головного убору по одному, або по декілька. Подекуди в одному комплекті вони поєднувалися з дротяними.

Основні знахідки променевих кілець сконцентровані всередині радимичського ареалу, у межиріччі Дніпра і Сожі, хоч зрідка їх можна зустріти і поза його межами. Існує декілька варіантів класифікації скроневих кілець, які різняться в деталях [5, с. 44–66; 13, с. 7–39; 21, с. 64; 22, с. 171–177]. Так, всі скроневі кільця прийнято поділяти на IV групи: дротяні, щиткові, променеві і лопатеві, намистині. Променеві кільця, в свою чергу, поділяються на п'ятипроменеві (більш ранні) та семипроменеві, а також на типи за променями: прості, однокулькові та трикулькові. Кожен тип поділено на підтипи: гладкощиткові, з опуклою дужкою на щитку, з орнаментованим щитком. Більшість вчених схиляється до думки, що променеві скроневі кільця і близькі до них варіанти походять з Візантії [13, с. 26].

До музейної колекції з с. Туришевичі входить три литих семипроменевих скроневих кілець. Два з них (НМІУ, інв. №№ в-4279, в-4280) являють собою класичний варіант семипроменевих кілець (Група III, тип 2, підтип 1). Такі кільця були поширені на всій території розселення радимичів [13, с. 27, рис. 5, 4]. Кільця складаються із неорнаментованого пластинчастого щитка, від якого вниз відходять сім видовжених променів трикутної форми, прикрашених однією кулькою. По верхньому півкруглому краю щитка розташовані сім зубчиків трикутної форми. Від щитка відходить півкругла незамкнена дужка. В одному випадку (НМІУ, інв. № в-4280) кільце було виготовлено з низькопробного срібла і зберіглося практично повністю (рис. 1). Розміри кільця – 46×39 мм. Друге кільце (НМІУ, інв. № в-4279) виготовлено з бронзи і має погнуту фрагментовану дужку (рис. 2). Розміри – 36×39 мм.

Дещо відрізняється від них третє семипроменеве кільце (НМІУ, інв. № в-4281) з щитком, оздобленим опуклою дужкою-валиком (Група III, тип 2, підтип 2). Такі кільця зустрічаються в меншій кількості, ніж перші і, як правило, в комплекті з ними [22, с. 174, рис. 2, 2]. Особливістю нашого виробу стала наявність двох невеликих круглих отворів, пробитих по краях валика (рис. 3). Дужка виробу, вірогідно, була відламана ще в давнину, а отвори могли бути слідами давнього «ремонту» і використовуватися для пришивання прикраси до стрічки чи головного убору. Розміри кільця – 24×29 мм. Всі три семипроменеві кільця сильно патиновані і забруднені й потребують реставрації.

На всій території розселення східнослов'янських племен були поширені дротяні скроневі кільця. Їх частка складає близько 70% загальної кількості скроневих кілець. Привертає увагу товстодротяне браслетоподібне скроневе кільце (НМІУ, інв. № в-4278) з плоским загнукоткінцевим вушком (Група I, тип 5), виготовлене з білого металу (рис. 4). Розміри: d – 50×58 мм, товщина кільця – 2 мм, d вушка – 6 мм. Аналогічні вироби були знайдені в багатьох населених пунктах Русі, зокрема в Новгороді [21, с. 297, табл. 51, рис. 11].

Найпоширенішим типом прикрас на Русі були прості тонкодротяні незамкнені, з кінцями, що заходять один за другий, скроневі кільця. Подібне бронзове кільце середнього розміру (Група I, тип 4) було знайдено і в Туришевичах (НМІУ, інв. № в-4277) (рис. 5). Розміри: 26×28 мм, товщина – 1,2 мм). Такі кільця мають широкі аналоги, зокрема в збірці НМІУ, в радимичських пам'ятках з с. Антонівка (РФ).

Інтерес становить маленьке бронзове дротяне кільце із зав'язаними кінцями (НМІУ, інв. № в-4277) (рис. 6). Розміри: 12×15 мм, товщина – 1 мм. Найближчими аналогіями нашого виробу є кільця з Шестовицького могильника (розкопки 2011 р.) та з камерного поховання на території Михайлівського монастиря в Києві (розкопки 1999 р.), які датуються X ст. В Шестовиці срібне кільце із зав'язаними кінцями знаходилося на зворотному боці фібули типу «Терслів» [2, с. 347, рис. 28–6].

Привертає увагу односторонній чотирикінцевий з прямими, дещо розширеними кінцями натільний хрест (НМІУ, інв. № 4526/40). Кінець верхньої лопаті має дещо заокруглені кути, бічні лопаті коротші за вертикальні. Розмір хреста 35×23 мм. На лицьовому боці міститься рельєфне зображення розп'ятого Христа, фігура якого займає всю поверхню хреста (рис. 7). Зворотній бік гладенький. Христос зображений з рельєфним торсом і довгою пов'язкою на стегнах, що прикриває ноги. Складки одягу позначені рельєфними вертикальними лініями. Голова Христа зображена прямо, навколо – рельєфний німб. Над німбом міститься невеликий хрестик, у вигляді трилисника. Риси обличчя передані грубо і дещо згладжені, відмічені лише очі, ніс. Руки непропорційно короткі з дещо збільшеними кистями. У верхній частині виробу пласке вушко. Відливка груба, помітне злиття металу. Поверхня забруднена і вкрита патиною зеленого та сірого кольору.

У звіті до Археологічної комісії В. Б. Антонович вказував, що хрестик з Розп'яттям був підвішений як прикраса до намиста і відносить його до часу не пізніше початку XI ст. [17, с. 11]. В історичному описі Могильовської єпархії згадується хрестик з Розп'яттям із розкопок В. Б. Антоновича як один із найбільш ранніх християнських культових виробів, знайдених в землі радимичів, який відноситься до часу княжіння Володимира Великого [14, с. 11]. Вперше подібні хрести були знайдені в Скандинавії і введені в науковий обіг шведськими дослідниками, тому в літературі вони отримали назву «хрести з Розп'яттям скандинавського типу». На території Скандинавії їх датують X–XI ст. [20, с. 63]. Проте найбільш ранні екземпляри хрестів цього типу відносяться до VI ст. і походять із Східного Причорномор'я. Зокрема, цим часом датується хрест знайдений у Севастополісі (сучасний Сухум в Абхазії), який в цілому подібний до хреста з розкопок В. Б. Антоновича. Це бронзовий чотирикінцевий хрест, лицьову поверхню якого займає фігура розп'ятого Христа, але одягненого в довгий одяг типу хітона [15, с. 89, рис. 6; 26, с. 203]. У IX–XI ст. близькі за іконографічним типом хрести-тільники були поширені в Європі, зокрема в Подунав'ї, Скандинавії і Фінляндії. Найбільш ранні європейські екземпляри походять з Великої Моравії і датуються IX ст. [12, с. 49, табл. XI]. Аналізуючи хрести з Розп'яттям з колекції Історичного музею в Стокгольмі, дослідники прийшли до висновку, що вони з'явилися у Північній Європі як наслідування великоморавським хрестам [20, с. 63]. Скандинавські хрести-тільники мають порівняно великі розміри (від 32×20 мм до 50×45 мм), грубе рельєфне зображення Христа одягненого в хітон з хрестоподібною перев'язкою на грудях, дещо збільшені кисті рук. В кінці X ст. хрести-тільники з грубим Розп'яттям «скандинавського типу» проникають на територію Русі, де побутували протягом першої половини XI ст. Зустрічаються вони, переважно, у великих міських центрах і торгових пунктах. Деякі дослідники вважають цей тип хрестів скандинавським імпортом [16, с. 104–105]. Характерно, що більшість знахідок була виявлена на основних водних і торгових магістралях давньої Русі [23, с. 23]. Проте існують і інші версії, зокрема на думку В. В. Седова, давньоруські хрести цього типу мають великоморавське походження і з території Русі проникають на північ, зокрема у Фінляндію [20, с. 65]. Нині відомо більше 40 екземплярів подібних хрестів знайдених на території Русі, серед яких виділяються місцеві варіанти північноєвропейських хрестів. Іконографія Розп'яття на хресту із с. Турищевичи в загальних рисах вписується в традиції скандинавських хрестів з грубим Розп'яттям, але має певні відмінності. Зокрема, голова Спасителя зображена прямо, а не похилена на праве плече, а замість хітона Христос має довгу пов'язку на стегнах, що є характерним для іконографії Розп'яття кінця X – початку XI ст. [12, с. 50] Аналогічний хрест був знайдений в курганному могильнику радимичів біля с. Шапчици в басейні р. Сож [19, с. 220, табл. XLVI, 19], в Києві [11, с. 58, №501, 507], Псковської області [12, с. 51].

Із повідомлення В. Б. Антоновича відомо, що хрестик був знайдений у складі намиста. Східні слов'яни мали давні язичницькі звичаї, невід'ємною частиною яких були різноманітні амулети-обереги. Вочевидь, хрест як атрибут нової релігії – християнства став сприйматися у народній свідомості як своєрідний амулет. Тому нерідко у давньоруських сільських курганах, зокрема у жіночих похованнях, натільні хрестики зустрічаються у складі намиста, іноді навіть з різними підвісками та різноманітними амулетами.

До музейної колекції із с. Турищевичи також входять чотири скляні намистини – три з металевою прокладкою і фрагмент багаточасткової пронизки. Намистини із металевою прокладкою відносяться до типу срібно-скляних намистин ребристої циліндричної форми. Виготовлені вони із прозорого скла жовтого кольору і містять всередині металеву прокладку із срібної фольги. На одній намистині, розміром 9×12 мм і d отвору 7–8 мм (НМІУ, інв. № в-4283), срібна прокладка покриває всю поверхню намистини, але розміщена нерівномірно (рис. 8). На другій намистині, розміром 9×11 мм, d отвору 6–7 мм (НМІУ, інв. № в-4284), срібна прокладка розміщена по центру виробу, але місцями помітні обриви металу (рис. 9). Третя намистина фрагментована і має розмір 4×10 мм, d отвору 7 мм (НМІУ, інв. № в-4282) (рис. 10). Всі три намистини мають широкий канал отвору з гладенькими краями, шари скла між металевою прокладкою позначені виїмкою. Щоб отримати таку намистину брали спеціально заготовлену скляну трубку на яку наносили тонкий шар срібної фольги і розігрівали до температури 500–800 градусів. Після цього на розм'якшене скло, поєднане з металом, наливали розплавлене скло, щоб воно покрило виріб товщиною 0,5–1 мм, утворюючи тонкий захисний шар. Потім із цієї тришарової трубочки, за допомогою спеціальних щипців або форми, створювали ланцюг

із намистин певної форми. Після цього ланцюг розсікали і отримували окремі намистини [24, с. 324–325]. Ребристі намистини виготовлялись подібним чином, але форма надавалась їм за допомогою формувальних фігурних щипців, на останньому етапі виробництва [6, с. 230]. Золотоскляні та срібно-скляні намистини з'являються в епоху еллінізму і були широко відомі в період середньовіччя, зокрема побутували на території Середньої Азії і Кавказу, у Візантії і Західній Європі [1, с. 27]. Давньоруські намистини не відрізняються за технікою від візантійських, повторюючи всі особливості їх форми. Особливістю давньоруських намистин було те, що для прокладки використовували переважно срібну фольгу, яку покривали не безбарвним (як у Візантії), а жовтим прозорим склом (калієво-свинцево-кременеземної групи), створюючи таким чином ілюзію позолоти [10, с. 221; 28, с. 86]. Намистини з металевою прокладкою широко побутували на території Русі у кінці X – XII ст., їх масове місцеве виробництво припадає на XI ст. [25, с. 160]. Ребристі намистини цієї групи нечисленні і є поодинокими знахідками у давньоруських курганах, переважно Північно-Західної і Північної Русі [25, с. 193–194, приложение III, 8; IV, 1]. Згідно радимичському поховальному інвентарю і поховальному обряду Б. О. Рибаків датував ці намистини кінцем X – XI ст. [18, с. 105]. Їх аналогії відомі в похованнях Люцинського могильника на території Латвії, де зустрічаються з матеріалами XI – початку XII ст. [6, с. 233, табл. II], а також в катакомбних похованнях Північного Кавказу VII–XI ст. [25, с. 194].

Багаточасткова намистина (НМПУ, інв. № 4285) зберіглася фрагментарно (розмір 7×5мм) і має вигляд дрібної двочасткової пронизки округлої форми, виготовленої із жовтого непрозорого скла (рис. 11). Поверхня виробу шерехата з ледь помітними поперечними рубцями. Канал отвору вузький (діаметр 1мм) і має округлу форму, краї відбиті. Виріб місцями пагінований. В літературі подібні намистини отримали назву «багаточасткові пронизки», а також «лимоноподібні намистини» – за схожість з лимоном – по кольору і по виступаючим бугоркам на кінцях [27, с. 88, рис. 1, 12]. Виготовлялися вони із скляної трубочки попередньо витягнутої в нагрітому стані, форма надавалась шляхом затискання цієї заготовки формувальними щипцями, причому в канал вводився тонкий дріт, щоб уникнути запливання скла під час натискання щипцями [6, с. 230]. Для їх виготовлення використовували жовте непрозоре скло складу сода-вапняк-пісок, в складі якого міститься також високий процент окису свинцю, що використовувався в ролі красителя [27, с. 88]. Цей тип намистин має близькосхідне походження, а ареал їх поширення охоплює величезну територію від Білоозера на півночі до Середньої Азії на півдні, від Уралу на сході до Східної Франції на заході. Хронологічні межі їх побутування також дуже широкі – I-II ст. – X – перша чверть XI ст. [27, с. 88]. «Лимонки» були широко розповсюджені на Русі і є типовими знахідками для пам'ятників VIII – початку XI ст. [10, с. 217–218, рис. 4, 8]. Багаточасткові пронизки з непрозорого жовтого скла (з високим вмістом окису свинцю) з поперечними рубцями на поверхні є виробами місцевих майстрів і датуються X – початку XI ст. [25, с. 171, рис. 5, 1]. Найчастіше вони зустрічаються на території Північно-Західної і Північно-Східної Русі, де їх нерідко знаходять у похованнях з монетами X – початку XI ст. [25, с. 201, приложение V, 1]. Найбільша їх концентрація зосереджена в землі радимичів, у верхів'ях Дніпра і Сожі.

Отже, колекція старожитностей з розкопок В. Б. Антоновича біля с. Турищевичи представлена типовими жіночими прикрасами східнослов'янського племені радимичів, які побутували на всій території розселення цих племен у X – початку XIII ст. Лише дротяні скроневі кільця та скляні намистини, передусім багаточасткові пронизки, мають широкий ареал поширення і охоплюють увесь східнослов'янський регіон. За межами землі радимичів зустрічаються також хрести-тільники з грубим Розп'яттям, які мають чіткі хронологічні межі. В цілому, представлену колекцію радимичських старожитностей з с. Турищевичи можна впевнено датувати кінцем X – початком XI ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – М., 1978. – Вып. 11-12. – 117 с.
2. Андросук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности Южной Руси. Каталог. – Париж, 2012. – 367 с.
3. Антонович В. Б. Погребальный тип могил радимичей // АИЗ. – М., 1893. – 523 с.
4. Антонович В. Б. Раскопки в бывшей земле радимичей, произведенные в 1893 г. // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1894. – Книга VIII. – 339 с.
5. Арциховский А. В. Курганы вятичей. – М., 1930. – 223 с.
6. Безбородов М. А. Технология производства стеклянных бус в древности. // Очерки по истории русской деревни X–XIII ст. – М., 1959. – Вып. II. – С. 225–235.
7. Богомольников В. В. Работы Радимичского отряда // АО 1977 г. – М., 1978. – С. 410.
8. Богомольников В. В. Раскопки в Чечерске и Нисимкотовичах // АО 1981 г. – М., 1983. – С. 340–341.
9. Богомольников В. В. Радимичи (по материалам курганов X–XIII вв.). – Гомель, 2004. – 226 с.
10. Деопик В. Б. Классификация бус Юго-Восточной Европы VI–IX вв. // СА. – М., 1961. – №3. – С. 202–232.
11. Кайль В.А., Нечитайло В.В. Каталог нательных крестов, подвесок и накладок с изображением креста периода Киевской Руси X–XIII вв. – Луганск, 2006. – 189 с.

12. Кутасов С.Н., Селезнёв А.Б. Нательные кресты, крестовключённые и крестовидные подвески. – М., 2010. – 321 с.
13. Левашева В. П. Височные кольца // Очки по истории русской деревни X–XIII вв. – Труды ГИМ. – Вып. 48. – М., 1967. – С. 7–54.
14. Могилевская епархия. Историко-статистическое описание. – СПб., 1905. – Т. 1., вып. 1. – 415 с.
15. Молодин В. И. Европейские кресты-тельники // Ставрографический сборник. – М., 2005. – Книга III. – С. 83–133.
16. Недошивина Н. Г. Об одном типе крестовидных подвесок Древней Руси // Проблемы археологии Евразии. – Труды ГИМ. – М., 1990. – Вып. 74. – С. 104–107.
17. ОАК. СПб., 1893. – С. 10–11.
18. Рибакон Б. А. Радзімічы // Працы секцыі археолёгіі Беларускай АН. – Т. III. – Менск, 1932. – С. 81–151.
19. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – М., 1982. – 328 с.
20. Седов В.В. Об одной группе древнерусских крестов // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 63–67.
21. Седова М. Ф. Украшения из меди и сплавов // Древняя Русь. Быт и культура. – М., 1997. – С. 63–79.
22. Соловьёва Г. Ф. Семилучевые височные кольца // Древняя Русь и славяне. – М., 1978. – С. 171–179.
23. Станюкович А. К., Осипов И.Н., Соловьёв Н.М. Тысячелетие креста. – М., 2003. – 62 с.
24. Столярова Е. К. К вопросу о технологии изготовления золоченных бус домонгольского периода // КСИА. – М., 2010. – Вып. 224. – С. 323–333.
25. Фехнер М. В. К вопросу об экономических связях древнерусской деревни // Очерки по истории русской деревни X–XIII ст. – М., 1959. – Вып. II. – С. 149–224.
26. Хрушкова Л. Г. Раннехристианские памятники Восточного Причерноморья (IV – VII вв.). – М., 2002. – 584 с.
27. Щапова Ю. Л. О происхождении некоторых типов древнерусских бус // СА. – М., 1962. – №2. – С. 81–96.
28. Щапова Ю. Л. Украшения из стекла // Древняя Русь. Быт и культура. – М., 1997. – С. 80–92.

Список скорочень.

НМІУ – Національний музей історії України.

Інв. № – інвентарний номер.

АИЗ – Археологические известия и заметки. Московское археологическое общество.

АО – Археологические открытия

КСИА – Краткие сообщения института археологии

ОАК – Отчет Археологической комиссии.

СА – Советская археология.

САИ – Свод археологических источников.

Галина Бузян

завідувач Науково-дослідного відділу
«Археологічний музей» Національного
історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
м. Переяслав-Хмельницький

Олена Якубенко

провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу археологічних фондів
Національного музею історії України
м. Київ

МОГИЛЬНИК ТА ПОСЕЛЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ В с. ЖВАНЕЦЬ НА ДНІСТРІ

У статті публікуються матеріали досліджень пам'яток давньоруського часу поблизу с. Жванець Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, здійснених у 1970-і рр.

Ключові слова: Жванець, урочище Щовб, могильник, поховання, поселення.

Стародавній Жванець на Поділлі вперше згадується в історичних джерелах під 1432 р. [16, с. 157-158]. Донині на високому кам'янистому лівому березі р. Жванчик, над місцем злиття річок Жванчика і Кармелітки, височать руїни кам'яної Жванецької фортеці (замку), яка традиційно датується XV-XVII ст. Територія фортеці потребує детального археологічного вивчення.

Пам'ятки давньоруського часу в селі Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. були виявлені у 1960-х рр. [9, с. 93]. У 1974 р. під час роботи Подільської археологічної експедиції Держав-